Moderne wetenschapstheorie en symbolisch interactionisme[1]

Enkele problemen

Wil Arts*

Samenvatting

Nu al weer enige tijd is er in de sociologie een discussie gaande met het theoretisch pluralisme als onderwerp. Een discussie niet alleen gestimuleerd door een nog steeds voortdurende richtingenstrijd, maar ook gevoed vanuit een wetenschapsprogramma, dat zich baseert op de noodzaak van een pluralisme van theorieën voor de vooruitgang van de wetenschap. Bij het toepassen van dit wetenschapsprogramma op de sociologie doet zich een aantal problemen voor, doordat de meeste sociologische 'theorieën' slechts aanzetten tot theorievorming zijn. Op een van die aanzetten wordt hier verder ingegaan.

Bij het bezien van het symbolisch interactionisme vanuit de moderne wetenschapstheorie rijzen de volgende problemen. Het *eerste* probleem betreft de vraag of het symbolisch interactionisme wel uitgewerkt kan worden in de vorm van verklarende theorieën; het *tweede* probleem heeft te maken met het, door Blumer, afwijzen van de theoretische verklaringswijze; en het *derde* probleem heeft betrekking op het samenvallen van een te reconstrueren symbolisch interactionistische inhoudelijke theorie met de waarnemingstheorie, wat ernstige toets- en meetproblemen met zich meebrengt. Voor al deze problemen zijn echter, bij gebruikmaking van de moderne wetenschapstheorie, bevredigende oplossingen te vinden.

* Geboren 1946. Studeerde sociologie in Utrecht en Rotterdam. Van 1971-'73 als wetenschappelijk medewerker voor theoretische sociologie verbonden aan de sociale faculteit van de Erasmus Universiteit in Rotterdam. Daarna als wetenschappelijk medewerker voor theoretische en economische sociologie aan de economische faculteit van dezelfde universiteit.

Nu al weer enige tijd is er in de sociologie een discussie gaande met het theoretisch pluralisme als onderwerp. Een discussie niet alleen gestimuleerd door een nog steeds voortdurende richtingenstrijd, maar ook gevoed vanuit een — o.a. door Feyerabend, Lakatos en Spinner ontwikkeld — wetenschapsprogramma, dat zich baseert op de noodzaak van een pluralisme van theorieën voor de vooruitgang van de wetenschap.[2] Binnen dit wetenschapsprogramma wordt de wenselijkheid benadrukt van het ontwikkelen en uitwerken van nieuwe theorieën en hypothesen die niet in overeenstemming zijn met eerder meermalen bekrachtigde theorieën (o.a. Feyerabend, 1965 en 1970; Lakatos, 1971; Spinner, 1971 en 1973).

Het probleem dat zich voordoet bij het toepassen van dit wetenschapsprogramma op de sociologie is het feit, dat het merendeel van de gedachtenconstructies die in de sociologie onder de naam van theorieën voorkomen zo onduidelijk geformuleerd is, dat nauwelijks of in het geheel niet is vast te stellen of ze elkaar tegenspreken. Veel sociologische theorieën zouden dan ook beter kunnen worden omschreven als sociologische oriëntaties of aanzetten tot theorievorming, d.w.z. het zijn clusters van partieel uitgewerkte uitsprakenstelsels (Wippler, 1973, p. 272). Hoewel deze oriëntaties niet onmiddellijk empirisch aanwendbaar zijn en daarmee ook niet zonder meer toetsbaar, bevatten ze niettemin aanzetten tot verklaringen, die uitgewerkt kunnen worden tot toetsbare theorieën met empirische inhoud (Albert, 1968, p. 48).

Vanuit deze wetenschapsopvatting gezien is het nu een taak binnen de sociologie om deze aanzetten tot theorievorming uit te werken tot werkelijk toetsbare theorieën, opdat daadwerkelijke concurrentie van theorieën mogelijk wordt. Concurrentie in de betekenis van het tegen elkaar afwegen van theorieën. Eerst als er van concurrentie sprake is, wordt het mogelijk die ideeën te elimineren die niet langer vruchtbaar zijn en de vooruitgang van de kennis belemmeren (Spinner, 1971, p. 32). Het is echter dan wel zaak voortijdige eliminatie van ideeën te verhinderen, wil men ze maximaal benutten. Dit geldt vooral daar waar het om nieuwe ideeën gaat die verder ontwikkeld kunnen worden, maar nog niet ver genoeg ontwikkeld zijn om de concurrentie aan te kunnen tegen verder gerijpte en eerder bekrachtigde standpunten en daarom in vergelijking *voorlopig* de mindere zijn (Spinner, 1971, p. 33). Het gevaar is niet denkbeeldig dat een dergelijk wetenschapsprogramma anders een sterk conserverende werking zou hebben (Feyerabend, 1970).

Het symbolisch interactionisme kan beschouwd worden als een van de in de sociologie voorkomende aanzetten tot theorievorming die nadere uitwerking behoeven. Wippler heeft gewezen op een aantal interessante suggesties uit deze oriëntatie — waarin de analyse van processen van betekenistoeschrijving en het opsporen van regels die in die processen gehanteerd worden centraal staan — die tot theorieën uitgewerkt kunnen worden (Wippler, 1975, noot 15). Al eerder zijn er pogingen ondernomen om tot systematisering en formalisering van de in het symbolisch interactionisme neergelegde ideeën te komen (b.v. Rose, 1962; Kinch, 1967; Archibald, 1972; en Webster en Sobieszek, 1974).

Een probleem dat zich hierbij voordoet is echter dat verscheidene vertegenwoordigers van het symbolisch interactionisme menen dat het in de natuurwetenschappen toegepaste en uit de moderne wetenschapstheorie afkomstige kennisideaal van de verklaring van verschijnselen door middel van theorieën niet verenigbaar is met een aantal inhoudelijke standpunten van de symbolisch interactionistische oriëntatie (Wilson, 1970). Volgens hen bestaat er een fundamenteel verschil tussen de methoden van kennisverwerving in de mens- en in de natuurwetenschappen. In de sociologie zou het dan in tegenstelling tot de natuurwetenschappen gaan om de interpretatie en niet om de verklaring van verschijnselen. Andere symbolisch interactionisten echter, zoals Kuhn, benadrukken de eenheid van de wetenschappelijke methode en dus ook de eenheid van verklaringswijze (Kuhn, 1964). Een tegenstelling die binnen het symbolisch interactionisme teruggevoerd zou kunnen worden tot het bestaan van twee scholen: die van Chicago en die van Iowa (zie hiervoor: Meltzer en Petras, 1970). Die tegenstelling is echter minder duidelijk dan op het eerste gezicht lijkt, wanneer men wat dieper ingaat op het werk van Herbert Blumer, wel de bekendste vertegenwoordiger van de Chicago-school.

Blumers eventuele aanvaarding van het kennisideaal van het verklaren van verschijnselen met behulp van theorieën lijkt af te hangen van de mogelijkheid die theorieën te toetsen op hun empirische geldigheid. In een artikel over het werk van een van de grondleggers van het symbolisch interactionisme, George Herbert Mead, maakt Blumer de opmerking dat Mead in zijn werk geen theoretisch schema van de maatschappij heeft geschetst, maar dat een dergelijk schema wel impliciet in zijn werk aanwezig is (Blumer, 1966). Hij stelt zich dan in dat artikel de taak dit impliciete schema te reconstrueren. Iets dergelijks neemt hij zich ook voor in een ander artikel; zijn doel is daar het weergeven van de fundamentele

vooronderstellingen van het symbolisch interactionisme, zoals hij ze heeft gereconstrueerd uit het werk van een aantal voorlopers (Blumer, 1962). Als hij deze taak heeft volbracht, spreekt hij zijn vertrouwen uit in de empirische geldigheid van de gereconstrueerde vooronderstellingen en daagt de lezers uit één enkel geval te ontdekken of te bedenken waarop deze niet van toepassing zijn. In een zeer uitgebreid programmatisch artikel ten slotte poneert Blumer dat het toetsen van hypothesen het voornaamste middel van de hedendaagse sociologie is om na te gaan of haar theorieën empirische geldigheid bezitten (Blumer, 1969). Hij acht deze procedure correct mits voldaan wordt aan de volgende voorwaarden:

— de te toetsen hypothesen moeten een cruciale plaats innemen in de theorie waaruit ze zijn afgeleid;
— de toetsing moet worden gevolgd door een scrupuleus zoeken naar gevallen die in tegenspraak zijn met die hypothesen.

Blijkbaar heeft Blumer dus geen bezwaar tegen de theoretische verklaringswijze in de sociologie, als tenminste voldaan wordt aan de eerder genoemde voorwaarden voor toetsing van de te gebruiken theorieën. De praktijk van het sociologisch onderzoek voldoet naar zijn mening echter niet aan deze voorwaarden. Juist naar bevestiging van hypothesen wordt gezocht en als er al sprake is van weerlegging, dan worden er pogingen in het werk gesteld deze weerleggingen weg te verklaren. Dit is voor hem voldoende om de theoretische verklaringswijze als ondoelmatig af te wijzen en een alternatieve methodologie voor te stellen. Een methodologie die theorieloos is en zich richt op explorerend en beschrijvend onderzoek (z.g. direct naturalistisch onderzoek van de empirische sociale wereld).

Hoeben heeft er terecht op gewezen dat deze beslissing van Blumer op een logische denkfout berust (Hoeben, 1974).[4] Uit een aantal opmerkingen van Blumer (zoals het voortdurend spreken over 'verificatie') komt daarnaast de vraag op of hij wel bekend is met de opvattingen uit de moderne wetenschapstheorie betreffende de toetsing van theorieën, omdat deze voor een groot deel tegemoet komen aan zijn bezwaren tegen de geschetste praktijk van het sociologisch onderzoek. Het lijkt verstandig hier eerst op deze opvattingen in te gaan.

Moderne wetenschapstheorie en het probleem van de toetsing

Als we voor een oplossing van het toetsingsprobleem te rade gaan bij de moderne wetenschapstheorie, dan zijn er een tweetal oplossingen voor-

handen, namelijk de door het criticisme voorgestane atomistische toetsingsprocedure en de holistische van het conventionalisme. Popper is de belangrijkste vertegenwoordiger van het criticisme en Quine, sterk beinvloed door Duhem, van het moderne conventionalisme.[5]

Blumers schets van de vigerende wetenschapstheorie toont gelijkenis met het logische positivisme of liever met de vulgaire variant ervan die overheerst in een groot deel van het sociologische onderzoek. Zowel criticisme als conventionalisme verschillen echter sterk van het logisch positivisme. Zo zette Popper zich af tegen het zoeken naar een criterium voor cognitieve zinvolheid van beweringen door de logisch positivisten; voor hem ging het om het vinden van een toetssteen om op het terrein van de kennis wetenschappelijke uitspraken van niet wetenschappelijke te kunnen scheiden. Met andere woorden: het ging hem erom een criterium te vinden, dat ons in staat stelt een onderscheid te maken tussen die uitspraken en systemen van uitspraken die omschreven zouden kunnen worden als behorende tot de empirische wetenschap, en andere die misschien omschreven zouden kunnen worden als 'pseudo-wetenschappelijk' of (in bepaalde contexten) als 'metafysisch' of die misschien tot de zuivere logica of zuivere wiskunde behoren (Popper, 1969, p. 255). Daarnaast bracht hij tevens tegen de logisch positivisten in dat niet de enkelvoudige uitspraak, maar een complex geheel van heterogene uitspraken, d.w.z. de theorie, de fundamentele eenheid van de wetenschap is (Schäfer, 1974, p. 202).

Poppers criterium voor het empirische karakter van een theorie is de falsifieerbaarheid van die theorie. Het falsifieerbaarheidscriterium komt er op neer dat een theorie, geformuleerd in de vorm van hypothesen, weerlegd is, als haar voorspellingen niet uitkomen. Een theorie of uitsprakensysteem is echter slechts dan gefalsifieerd als we de basisuitspraken geaccepteerd hebben, die de theorie tegenspreken. Dit is echter wel een noodzakelijke, maar geen voldoende voorwaarde voor falsificatie: de effecten waarover de basisuitspraken spreken moeten nl. reproduceerbaar zijn, d.w.z. we aanvaarden de falsificatie pas als een empirische hypothese van een laag abstractieniveau, die de betreffende effecten voorspelt, wordt bevestigd. Zo'n hypothese noemt Popper een falsifiërende hypothese. De eis dat de falsifiërende hypothese empirisch moet zijn, en dus falsifieerbaar, betekent slechts dat hij in een zekere logische relatie tot mogelijke basisuitspraken moet staan.

Oorspronkelijk was Poppers oplossing een negatieve: een theorie, wil zij wetenschappelijk zijn, moet weerlegbaar zijn; nooit kan van een theorie worden vastgesteld of zij waar is (onder voorwaarde natuurlijk dat de klasse van 'potential falsifiers' niet leeg is), maar alleen of zij onwaar is.

In zijn latere werk voert hij echter de begrippen 'waarheidsgehalte' en 'waarheidsbenadering' in (Popper, 1969 en 1973). Om over 'waarheidsbenadering' te kunnen spreken, ontleent hij aan Tarski het gerehabiliteerde regulatieve idee 'waarheid' (in de zin van correspondentie met de feiten) en het idee 'inhoud'. Met behulp van deze twee regulatieve ideeën kan hij een mate van waarheidsbenadering ('verisimilitude') definiëren. Deze maat kan echter slechts berusten op gissingen, maar gissingen kunnen critisch onderzocht worden, en als ze strenge critiek doorstaan, dan kan dit feit een sterk critisch argument in zijn voordeel zijn. Popper stelt dat uiteindelijk de gedachte van de benadering van de waarheid het belangrijkst is in die gevallen waar we weten dat we moeten werken met theorieën waarvan we in werkelijkheid weten dat zij niet waar kunnen zijn. Hij voegt hier aan toe dat dit dikwijls het geval is in de sociale wetenschappen.

Ook Quine zet zich af tegen de opvattingen van de logisch positivisten. Hij verzet zich tegen, zoals hij het noemt, twee empiristische dogma's (Quine, 1961). De logisch positivisten meenden namelijk dat de klasse van analytische uitspraken, d.w.z. de uitspraken waarvan de waarheidswaarde uitsluitend wordt bepaald door de definities van de formele constanten van de logica of door de betekenis van de beschrijvende termen, nauwkeurig kan worden afgegrensd van de klasse der empirische uitspraken, d.w.z. de uitspraken waarvan de waarheidswaarde afhangt van een empirische gang van zaken in de werkelijkheid, en dat deze welomschreven klassen samen het domein van het cognitieve taalgebruik vormen. Dit is het eerste dogma.

Quine verzet zich tegen het geloof in een fundamenteel onderscheid tussen waarheden van analytische aard en waarheden van empirische aard. Hij stelt dat waarheid in het algemeen afhangt van zowel de taal als van feiten buiten de taal. Men is daarom geneigd in het algemeen te veronderstellen dat de waarheid van een uitspraak op de een of andere wijze analyseerbaar is in een linguistische component en in een feitelijke component. Gegeven deze veronderstelling is het redelijk te concluderen dat in sommige uitspraken de feitelijke component nul moet zijn en dit zijn dan de analytische uitspraken. Maar een fundamentele scheiding is daarmee, met al zijn a priori redelijkheid, simpelweg nog niet getrokken.

De logisch positivisten stelden dat de betekenis van een uitspraak bestaat uit de wijze waarop ze geverifieerd, of later, in een gemodificeerde versie, geconfirmeerd wordt. Wat de logisch positivisten zeggen is dat uitspraken synoniem zijn als en alleen als zij overeenstemmen wat betreft de methode van empirische confirmatie of verificatie. De vraag is nu wat die methoden zijn die vergeleken moeten worden op overeenstemming.

Wat, met andere woorden, is de aard van de relatie tussen een uitspraak en de ervaringen die bijdragen tot of afbreuk doen aan confirmatie. Het antwoord van de logisch positivisten hierop, het z.g. reductionisme, vormt het tweede dogma dat Quine aanvalt.

Het radicale reductionisme stelt dat alle uitspraken die geen basiskarakter hebben langs logische weg tot basisuitspraken te herleiden moeten zijn; de gemodificeerde versie stelt dat er een bepaalde reeks basisuitspraken moet zijn die voor toetsing van de beoordeelde uitspraak relevant zijn. Quine stelt nu dat de overtuiging, dat het mogelijk is een bewering in isolatie te toetsen niet houdbaar is. Hij meent, in navolging van Duhem, dat onze uitspraken over de werkelijkheid buiten onszelf het tribunaal der zintuigelijke ervaring niet individueel maar slechts als een geheel tegemoet treden. Weliswaar is wetenschap zowel afhankelijk van taal als ervaring, maar die dualiteit is niet op significante wijze terug te voeren tot de uitspraken van de wetenschap als men die één voor één wil bezien. De eenheid van kennis is niet de enkelvoudige uitspraak, maar een wetenschappelijk geheel. Naar Quine's mening staat het geheel van onze zogenaamde kennis of overtuigingen slechts aan de marge met de ervaring in contact. De wetenschap is een geheel waarin graduele overgangen voorkomen van zeer theoretische uitspraken, die dicht bij het begrippenapparaat van de logica liggen en een grote draagwijdte bezitten, naar meer beperkte en empirische uitspraken die dichter bij de ervaring liggen (Staal, 1970, p. 129/130).

Dit betekent dat er bij een observatie die met de theorie in botsing komt altijd een keuze van mogelijkheden bestaat om aan een tegenvoorbeeld het hoofd te bieden. Als het tegenvoorbeeld in tegenspraak is met andere, voorlopig als waar beschouwde, inzichten, kunnen wijzigingen in verschillende wetenschappelijke theorieën worden voorgesteld om de verschijnselen te redden. Een tegenvoorbeeld weerlegt niet, zoals bij Popper een gehele theorie; dat hangt van de gehele wetenschap af (Staal, 1970, p. 105). Er moet natuurlijk iets aan de theorie worden veranderd, maar dat kan in principe op vrijwel alle plaatsen gebeuren.

Criticisme, conventionalisme en Lakatos' methodologie van wetenschappelijke onderzoekprogramma's

We hebben hiervoor Poppers oplossing als een atomistische toetsingsprocedure gekarakteriseerd en die van Quine als een holistische. Ook Popper is er echter van overtuigd dat we eerder omvattende systemen van

theorieën dan geïsoleerde theorieën toetsen. Maar hij ziet daarin geen onoverkomelijke moeilijkheid. Hij critiseert het conventionalisme vanuit het gezichtpunt, dat vanuit haar stellingname bestreden zou kunnen worden, dat theorieën überhaupt te falsifiëren zouden kunnen zijn (Oetjens, 1965, p. 85). Per slot van rekening stelt het conventionalisme dat een wetenschappelijk uitsprakensysteem dermate complex is, dat geen enkele hypothese voor falsifiëring geïsoleerd kan worden en dat correcties onder gelijktijdige handhaving van de betwiste hypothesen altijd aangebracht kunnen worden (Schäfer, 1974, p. 159). Popper stelt voor dat we gissen — en op basis van consensus vaststellen — moeten, onder omstandigheden ondersteund door de onafhankelijke toetsing van enige delen van het systeem, welk deel van een dergelijk systeem voor de weerlegging verantwoordelijk te maken is, d.w.z. welk deel als onwaar te beschouwen is (Lakatos, 1971b, p. 78). Hij eist van wetenschapsbeoefenaars dat zij zich van te voren er op vastleggen onder welke experimentele voorwaarden zij hun meest fundamentele veronderstellingen zullen opgeven.

Een mogelijke overbrugging van de tegenstellingen tussen criticisme en conventionalisme is te vinden in Lakatos' methodologie van wetenschappelijke onderzoekprogramma's (Lakatos, 1970, 1971 a en b). Hoewel Lakatos zichzelf duidelijk plaatst in de criticistische traditie in de wetenschapsfilosofie, verdedigt hij tegenover Popper een aantal conventionalistische opvattingen. Opvattingen die vooral betrekking hebben op: 1. de rol van het cruciale experiment bij het toetsen van theorieën aan de feiten; en 2. op het verband tussen wetenschapstheorie en wetenschapsgeschiedenis (Boon, 1974, p. 373/374; Schäfer, 1974, p. 193).

Geaccepteerde basisuitspraken *alleen* zijn voor Lakatos niet gerechtigd een theorie te verwerpen; een theorie kan slechts door een betere theorie worden uitgeschakeld, d.w.z. door een theorie welke een hoger empirisch gehalte heeft en intussen ten dele is bekrachtigd. Bij een cruciaal experiment is er dus nooit sprake van de confrontatie van één enkele geïsoleerde theorie met de feiten, maar van een hele serie van theorieën. De basiseenheid van beoordeling is dus geen geïsoleerde theorie, noch een conjunctie van theorieën, maar veeleer een onderzoekprogramma. Welk programma bestaat uit methodologische regels waarvan sommige ons vertellen welke onderzoekspaden te vermijden (negatieve heuristiek), en andere welke paden te bewandelen (positieve heuristiek) (Lakatos, 1971a, p. 132).

Kenmerkend voor alle wetenschappelijke onderzoekprogramma's is hun harde kern. De negatieve heuristiek beschermt de harde kern van een programma doordat het ons verbiedt om de modus tollens toe te passen op deze kern. De harde kern is dus op basis van conventie, d.w.z. door

middel van de methodologische beslissing van de voorvechters van het betreffende onderzoekprogramma, geaccepteerd en onweerlegbaar gemaakt. Feiten die het programma tegenspreken moeten worden opgevangen in een beschermende gordel van hulphypothesen waarop de modus tollens wel wordt toegepast. De positieve heuristiek geeft aanwijzingen over de beste vorm en inhoud van deze hypothesen. Het is deze beschermende gordel die de toetsen moet ondergaan en steeds opnieuw moet worden aangepast, of zelfs geheel vervangen, ter verdediging van de aldus harder gemaakte kern. Anomalieën leiden dan ook tot veranderingen die beperkt blijven tot de beschermende gordel van hulphypothesen, waarnemingstheorieën en randvoorwaarden.

Een onderzoekprogramma is succesvol als dit alles tot een progressieve probleemverschuiving leidt; niet succesvol als er sprake is van een degenererende verschuiving. Komt een onderzoekprogramma terecht in een degenererende fase, d.w.z. wanneer de heuristische kracht uitgeput raakt, dan dient dat programma verlaten te worden. Dit natuurlijk onder voorwaarde dat er sprake is van een concurrerend programma dat systematisch nieuwe feiten voorspelt, welk het oude programma slechts achteraf kan verklaren.

De vraag of een bepaald wetenschapsprogramma zich in een progressieve of in een degenererende fase bevindt is moeilijk en slechts achteraf te beantwoorden. Per slot kunnen onderzoekprogramma's, door een progressieve verschuiving, altijd nog terug komen. Slechts de wetenschapsgeschiedenis kan hierbij de wetenschapstheorie te hulp komen. Daarbij dient echter wel opgemerkt te worden dat ook de wetenschapsgeschiedenis zelf een theoretische onderneming is (uit de onoverzienbare reeks van gebeurtenissen moet een rationele ontwikkeling gereconstrueerd worden) en dat iedere wetenschapstheorie haar eigen wetenschapsgeschiedenis schrijft. Kant parafraserend stelt Lakatos dan ook: 'Philosophy of science without history of science is empty; history of science without philosophy of science is blind' (Lakatos, 1971a, p. 91).

Tussenbalans

Als we nu terugkeren naar het symbolisch interactionisme, dan kunnen we opmerken dat het vooral de opvattingen van Popper zijn, die tegemoet komen aan Blumers bezwaren tegen de vigerende praktijk van het sociologisch onderzoek. Blumer is, evenals Popper, van mening dat de wereld van de ervaring altijd voorop moet staan in de wetenschap; het is per

slot de toetssteen voor iedere bewering over de werkelijkheid (zie hiervoor en voor het volgende: Blumer, 1969, p. 22, 27, 29, 30 en 37). Hij stelt, in overeenstemming met Poppers opvatting, dat het in het sociologisch onderzoek juist gaat om het toetsen van cruciale hypothesen en het zoeken naar weerleggingen. Het onderzoek, meent hij, moet geleid worden door een conscientieus en voortdurend pogen opvattingen te toetsen en te herzien. Die opvattingen betreffen niet alleen veronderstelde regelmatigheden in de sociale werkelijkheid, maar ook de onderzoekspraktijk. Het geheel evenals ieder gedeelte van de onderzoeksstrategie moet onderworpen worden aan toetsing door de ervaring en moet gevalideerd worden door zulk een toetsing.

Blumers opvattingen zijn niet in overeenstemming met de conventionalistische strategie, welke immers stelt dat geen enkele hypothese uiteindelijk op een bevredigende wijze te falsifiëren is, omdat we de betreffende hypothese altijd in samenhang met hulphypothesen toetsen en er daarom nooit zeker van kunnen zijn of we de hypothse nu bekrachtigd of weerlegd hebben. Daar iedere hypothese, indien voorzien van de bijpassende hulphypothesen, ondanks tegengesteld bewijsmateriaal, staande kan blijven gehouden, berust de acceptatie ervan grotendeels op conventie.

Popper is aan deze conventionalistische argumentatie tegemoet gekomen door een onderscheid te maken tussen 'ad hoc' en 'niet ad hoc' hulphypothesen; het is volkomen legitiem een gefalsifieerde theorie te redden door een verandering aan te brengen in de hulphypothesen, als zulk een verandering de empirische inhoud van een theorie doet toenemen. Alleen veranderingen waar dit niet het geval is wijst Popper als 'ad hoc' af. Zoals we eerder gezien hebben heeft Lakatos deze argumentatie van Popper algemener gemaakt door een onderscheid te maken tussen progressieve en degenererende probleemverschuivingen.

Het probleem van het al dan niet toepasbaar zijn van de theoretische verklaringswijze in het symbolisch interactionisme lijkt, gezien het voorafgaande, bij toepassing van de moderne wetenschapstheorie grotendeels uit de weg te zijn geruimd. Wel lijkt het noodzakelijk dat het voor het symbolisch interactionisme duidelijk wordt gemaakt wat tot de harde kern en wat tot de beschermende gordel van hulphypothesen behoort. Die zelfde moderne wetenschapstheorie roept echter onmiddellijk weer een nieuw probleem op betreffende de relatie tussen de harde kern en de beschermende gordel en dan vooral betreffende het samenspel van waarnemingstheorieën en inhoudelijke theorieën.

Tegenspraak tussen, met behulp van een theorie gemaakte, voorspellingen en onderzoeksuitslagen is onmogelijk terug te voeren tot tegenspraak tussen een theorie en enige basisuitspraken, maar moet altijd terug gevoerd worden tot tegenspraak tussen theorieën. Onverschillig hoe dicht een bepaalde theorie ook bij de ervaring lijkt te staan, bij empirische toetsing van die theorie zal de hulp nodig zijn van andere theorieën voor het ontwerpen van de toetsingsopzet en het ontwerpen en aflezen van de bij die toetsing gehanteerde meetinstrumenten. Met andere woorden: bij het toetsen van een theorie hebben we altijd te maken met twee soorten theorieën:

1. de te toetsen theorie (de inhoudelijke theorie), en
2. een verzameling van theoriefragmenten die verantwoordelijk is voor de toetsingsopzet (de hulptheorieën) (Bunge, 1970, p. 306 en 307).

Deze hulptheorieën kunnen wat specifieker omschreven worden als waarnemings- of achtergrondtheorieën.

Een definitieve weerlegging van een min of meer geïsoleerde theorie nu lijkt, ook in Poppers opvatting, niet mogelijk, omdat — zoals uit het voorafgaande volgt — een beslissing over de waarheid van een falsifiërende basisuitspraak slechts te maken is als men die in het licht van meer algemene waarnemingstheorieën beziet, waarvan de waarheid evenmin met absolute zekerheid bepaald kan worden (Schmid, 1972, p. 263). Falsificatie hoeft dan ook niet noodzakelijkerwijs toegeschreven te worden aan de inhoudelijke theorie, maar kan ook de waarnemingstheorie of de achtergrondskennis problematisch maken. Het probleem dat zich hierbij voordoet is, dat het moeilijk is vast te stellen welk van de theorieën nu verantwoordelijk te maken is voor weerlegging. Niet alleen kan men vanuit de wetenschapsgeschiedenis wijzen op bepaalde inhoudelijke theorieën die slechts in moeilijkheden geraakten, omdat andere theorieën, die voor hun beoordeling noodzakelijk zouden zijn, nog niet ontwikkeld waren (Albert, 1972, p. 209; uitgebreider: Agassi, 1973 en Feyerabend, 1970), maar daarnaast kan ook nog opgemerkt worden dat er een onafzienbaar aantal mogelijkheden bestaat om elk onderdeel van het verklaringsmodel te modificeren door een verandering te weeg te brengen in een verafgelegen gedeelte van onze kennis, dat buiten het verklaringsmodel ligt en ons daardoor in staat stelt een toestand van consistentie te herstellen (Lakatos, 1970a, p. 186).

Concurrentie van de verschillende uit sociologische oriëntaties afgeleide of af te leiden theorieën roept de problematiek op van de vergelijkbaarheid of onvergelijkbaarheid van theorieën binnen en tussen wetenschappelijke onderzoekprogramma's. Zo is het denkbaar dat de waarnemingstheorie van het ene programma de verklarende theorie van het andere programma is. Dit is echter niet de plaats om hier verder op in te gaan. Wat echter wel de aandacht vraagt is een overeenkomstig probleem. Het probleem namelijk dat een meetinstrument dat gebruik maakt van een bepaalde theorie niet gebruikt kan worden om diezelfde theorie te toetsen – dit is simpelweg onmogelijk omdat de meting op een bepaalde wijze wordt uitgevoerd die er op gericht is te garanderen dat de resultaten overeenkomen met de theorie (Glymour, 1970, p. 350).[6] Dit is echter precies datgene wat zich bij het symbolisch interactionisme, in de versie van Blumer, voordoet, nl. het samenvallen van de inhoudelijke theorie met de waarnemingstheorie.

Eerder hebben we het symbolisch interactionisme omschreven als een sociologische oriëntatie waarin de analyse van processen van betekenistoeschrijving en het opsporen van de regels die in die processen gehanteerd worden centraal staan. Gesteld wordt dat juist deze processen van betekenistoeschrijving de menselijke interactie mogelijk maken, waarbij wel opgemerkt moet worden dat de verleende betekenissen en de gegeven interpretaties niet volgens bepaalde simpele regels vastliggen, maar een dynamisch, moeilijk voorspelbaar karakter hebben. Het symbolisch interactionisme berust, volgens Blumer, uiteindelijk op een drietal eenvoudige vooronderstellingen:

1. mensen handelen ten opzichte van objecten op basis van de betekenissen die die objecten voor hen hebben;
2. de betekenis van zulke objecten voor iemand is een product van zijn interactie;
3. deze betekenissen worden gehanteerd in, en gemodificeerd door, een proces van betekenistoeschrijving dat gebruikt wordt door de persoon bij het bejegenen van de objecten die hij aantreft (Blumer, 1969, p. 2).

Uitgaande van deze veronderstellingen behoort het kernbegrip van een te construeren inhoudelijke symbolisch interactionistische theorie, volgens sommige schrijvers, het begrip 'role-taking' te zijn (Archibald, 1972; Van Hoof, 1973). Het begrip'role-taking' is als verklarend principe in de sociologie ingevoerd door Mead (Mead, 1934). Het refereert aan die fase in het

proces van betekenistoeschrijving, waarin een persoon zichzelf inbeeldt dat hij een ander is. Hij projecteert zichzelf in een waarnemingsveld van de ander, met als bedoeling dat hij een inzicht krijgt in het gedrag dat de andere persoon waarschijnlijk in een bepaalde situatie ten toon zal spreiden. De bedoeling hiervan is hem in staat te stellen iemands gezichtspunt te begrijpen, zodat hij kan anticiperen op het gedrag van de ander en daarnaar kan handelen (Coutu, 1951, p. 180). Met het begrip 'role-taking' wil men dus zeggen dat mensen in een interactiesituatie zich verplaatsen in het standpunt van de interactiepartners om er achter te komen welk gedrag zij van hen te verwachten hebben. Zonder deze 'role-taking', deze voortdurende innerlijke en tijdelijke rolverwisseling zou symbolische interactie onmogelijk zijn.

Een tweede belangrijke idee in een te reconstrueren symbolisch interactionistische theorie zou de notie zijn dat mensen hun sociale omgeving construeren in een voortdurend proces van uitproberen en herformuleren van sociaal aanvaarde zienswijzen, een notie neergelegd in Thomas' theorema: 'if men define situations as real, they are real in their consequences'. Sociale en andere omgevingsfactoren zijn dus onvoldoende verklaring voor het menselijk handelen. Mensen doen meer dan alleen maar reageren op ongeïnterpreteerde stimuli. Juist de interpretatie is een cruciaal element in het interactieproces.

Nogmaals, inhoudelijke theorie en waarnemingstheorie zijn dezelfde, of specifieker, zowel de inhoudelijke theorie als de waarnemingstheorie gaan uit van dezelfde notie neergelegd in Thomas' beroemde theorema en het begrip 'role-taking' is niet alleen het kernbegrip van de inhoudelijke theorie maar ook van de waarnemingstheorie. Wat nu deze waarnemingstheorie betreft loopt de redenering als volgt: sociologen bestuderen steeds handelende, interacterende mensen. Omdat hun handelen uiteindelijk berust op de betekenissen die zij aan elkaars gedrag toekennen en de manier waarop zij situaties definiëren, moet de socioloog om hun gedrag te kunnen verklaren zich inleven in de manier waarop zij de werkelijkheid interpreteren en ervaren. M.a.w. sociologen moeten zich zoveel mogelijk proberen te verplaatsen in de rol van de door hen onderzochte personen; zij moeten het gedrag van personen zien, zoals deze personen het zelf zien (Blumer, 1966, p. 542). Volgens Blumer is dit een implicatie van de symbolisch interactionistische stelling dat mensen handelen op grond van de betekenissen die de handelingsobjecten voor hen hebben (Blumer, 1969, p. 50 en 51).

De symbolisch interactionistische onderzoekers, in de variant van Blumer, beschouwen de relatie tussen henzelf en hun object van onderzoek dus

consequent als een interactiesituatie. Zoals in iedere interactiesituatie zijn ook hier de betrokkenen voortdurend bezig met het interpreteren van wat de ander zegt en doet en met het aanpassen van hun handelen aan de veronderstelde verwachtingen en bedoelingen van de ander. Het bezwaar tegen de traditionele sociologische waarnemingstheorieën is, dat er in de meeste sociologische onderzoekingen geen acht wordt geslagen op deze interpretatieprocessen. Wat zou betekenen dat de studies die gebruik maken van deze traditionele waarnemingstheorieën ongeldige resultaten opleveren (Blumer, 1969, p. 52). Met evenveel recht kan echter tegen de door Blumer voorgestane werkwijze het bezwaar worden aangevoerd dat de onderzoeker, bij wijze van spreken, de 'actor' op de troon plaatst en de definitie van de situatie aan hem overlaat (Brand, 1974).

Het grootste bezwaar is echter, zoals al eerder opgemerkt, dat de waarnemingstheorie en de eruit afgeleide meetinstrumenten er op gericht zijn te garanderen dat de resultaten overeenkomen met de veronderstellingen van de inhoudelijke theorie. Wat onafhankelijke toetsing van de inhoudelijke theorie, en daarmee weerlegging, onmogelijk maakt. Toetsing leidt altijd tot een 'nul'-resultaat, d.w.z. verschil tussen voorspellingen en onderzoeksuitslagen zijn principieel onmogelijk.

Conclusie en oplossing voor het laatste probleem

Het wetenschapsprogramma dat theoretisch pluralisme voorstaat was tot het laatste probleem toe in overeenstemming te brengen met Blumers versie van het symbolisch interactionisme. Blumer stelt zich niet alleen open voor toetsing van de door hem gereconstrueerde opvattingen, maar nodigt ook andere sociale wetenschappers uit hetzelfde te doen voor andere op het ogenblik in de mode zijnde oriëntaties (Blumer, 1969, p. 50). Het eerste probleem betreffende de uitwerking van de symbolisch interactionistische oriëntatie in de vorm van verklarende theorieën lijkt geen onoverkomelijke moeilijkheden op te leveren, noch het tweede probleem betreffende Blumers bezwaren tegen de theoretische verklaringswijze. Weliswaar deed Blumers afwijzing van de theoretische verklaringswijze in de sociologie hem een alternatieve methodologie voorstellen die de nadruk zou leggen op theorieloos en beschrijvend onderzoek, maar we hebben gezien dat Blumers afwijzing logisch niet terecht was. Daarnaast weten we uit de moderne wetenschapstheorie dat ook waarneming en beschrijving theoretisch bepaald worden. Bij afwezigheid van een expliciete theorie dienen de sociale gegevenheden van de onderzoeker en de onderzochten

als een theoretisch kader, wat het onderzoek een vooroordeel meegeeft dat de impliciete vooronderstellingen van de onderzoeker, het opinieklimaat van het vak en de machtsverdeling in de interactiesituatie weerspiegelt (Huber, 1973, p. 282).

De exclusiviteitspretentie van sommige symbolisch interactionisten met betrekking tot hun waarnemingstheorie leidt tot onoverkomelijke toets- en meetproblemen. Een oplossing is slechts te vinden bij het opgeven van die pretentie en het tegelijkertijd tegemoet komen aan hun bezwaren tegen traditionele waarnemingstheorieën. Daartoe moeten we niet alleen uit het wetenschapsprogramma dat theoretisch pluralisme voorstaat de richtlijn overnemen die stelt dat we moeten zoeken naar alternatieven voor inhoudelijke theorieën, maar ook de richtlijn dat we moeten zoeken naar alternatieven voor de waarnemingstheorieën. Geen enkele onderzoeksmethode, vooral in de sociale wetenschappen, is per slot zonder 'bias'. Als een theorie eenmaal is bekrachtigd door een aantal onafhankelijke metingen, wordt de onzekerheid van de interpretatie dan ook aanzienlijk gereduceerd. Het is onder andere Blumers leerling Denzin geweest die hierop de nadruk heeft gelegd door middel van de methode van de 'Multiple Triangulation' (Denzin, 1970 a en b, Denzin, 1971; zie ook: Webb e.a., 1966 en Zeisel, 1968). 'Triangulation' dwingt de onderzoeker niet alleen verschillende inhoudelijke theorieën te gebruiken bij de analyse van sociale verschijnselen, maar ook het concurrerend gebruiken van meerdere databronnen en onderzoekmethoden. De erkenning van het belang van het gebruik van verschillende waarnemingstheorieën naast elkaar lijkt de enige oplossing.

Slot

Een toepassing van het wetenschapsprogramma, dat de nadruk legt op de noodzaak van theoretisch pluralisme voor de vooruitgang van de wetenschap, op de symbolisch interactionistische oriëntatie in de sociologie (voor zover het Blumers variant betreft) leverde een drietal problemen op. Voor deze drie problemen: 1. het uitwerken van deze oriëntatie in de vorm van verklarende theorieën; 2. het toepassen van de theoretische verklaringswijze; en 3. het samenvallen van inhoudelijke - en verklaringstheorie, waren vanuit de moderne wetenschapstheorie bevredigende oplossingen te geven. Blijft de vraag of het toepassen van de moderne wetenschapstheorie op het symbolisch interactionisme geen kunstmatige aangelegenheid is.

Die vraag kan ontkennend beantwoord worden als we teruggaan tot de filosofische basis van het vroege symbolisch interactionisme, namelijk de

pragmatische traditie in de Amerikaanse filosofie. Vooral de namen van Dewey en James worden dan genoemd. Zowel Dewey als James werken echter verder op de ideeën van Charles Peirce. Als we nu de wetenschapstheoretische ideeën van Peirce bekijken, dan is het verwonderlijk te zien hoe die anticiperen op een aantal centrale ideeën van de moderne wetenschapstheorie (Freeman & Skolimowski, 1974 Popper, 1974).[7]

Noten

1. Ik ben verscheidene leden van het Interuniversitair Werkverband Theoretische Sociologie en Prof. dr. J. M. M. de Valk dank verschuldigd voor hun waardevolle opmerkingen bij een eerdere versie van dit artikel.
2. Het is niet zo dat de opvattingen van Feyerabend, Lakatos en Spinner dezelfde zouden zijn. Weliswaar verdedigen zij alledrie de noodzaak van een theoretisch pluralisme, maar de basis van die verdediging verschilt nogal.
3. Onder (theoretische) verklaring wordt verstaan de logische deductie van bijzondere uitspraken, die het betreffende te verklaren verschijnsel beschrijven, uit een klasse van uitspraken die, naast bijzondere uitspraken omtrent de condities, meer algemene uitspraken omvat.
4. P. 28. 'Hierbij maakt hij een logische fout: hij begint met de normatieve uitspraak (.....) dat de strategische keuze van een hypothese en het zoeken naar weerleggingen noodzakelijke voorwaarden zijn om het hypothetisch deduktieve model korrekt toe te passen; hij vervolgt met een empirische konstatering dat de noodzakelijke voorwaarden meestal niet worden vervuld; in plaats van te konstateren dat het model meestal niet korrekt wordt toegepast, hetgeen een sluitend syllogisme zou zijn, konkludeert hij dat het model derhalve ondoelmatig zal zijn, hetgeen niets met logica, maar waarschijnlijk alles met vooroordeel te maken heeft'.
5. Andere vertegenwoordigers van het conventionalisme zijn bijvoorbeeld: Poincaré, Dingler en Eddington. Van het criticisme: Watkins, Agassi, Lakatos en Albert.
6. Het meest simpele voorbeeld is de theorie die stelt dat de zwaartekracht op iedere breedtegraad even groot is. Deze theorie kan niet getoetst worden met een basculeweegschaal. Glymour (1970) geeft meer voorbeelden. Bunge (1970) wijst erop dat sommige quantentheoretici gemeend hebben dat de quantummechanica geen hulphypothesen nodig heeft, maar dat experimenteel natuurkundigen dit niet aanvaarden.
7. Voor een uitwerking van Peirce's ideeën voor de sociologie, zie: Willer, 1967; voor een weergave van zijn kennistheoretische ideeën: Reilly, 1970.

Aangehaalde literatuur

Agassi, Joseph, 'Testing as A Bootstrap Operation in Physics', in: *Zeitschrift für allgemeine Wissenschafstheorie*, 1973, no. 4, p. 1-24.

Albert, Hans, *Traktat über kritische Vernunft*, Tübingen, 1968.
Albert, Hans, *Konstruktion und Kritik*, Hamburg, 1972.
Archibald, Peter, 'Symbolic interaction theory', in: *Zeitschrift für Soziologie*, 1972, Juli, p. 193-208.
Blumer, Herbert, 'Society as Symbolic Interaction', in: A. M. Rose (Ed.), *Human Behavior and Social Processes*, London, 1962, p. 179-192.
Blumer, Herbert, 'Sociological Implications of the Thought of George Herbert Mead', in: *American Journal of Sociology*, 1966, March, p. 535-548.
Blumer, Herbert, 'The Methodological Position of Symbolic Interaction', in: *Symbolic Interactionism: perspective and method*, Englewood Cliffs, N. J., 1969, p. 1-61.
Boon, L., 'De nieuwe visie op de wetenschap. Een overzicht', in: *Mens en maatschappij*, 1974, no. 4, p. 350-380.
Brand, A., 'Om de erfenis van Max Weber', *NRC-Handelsblad*, Cultureel Supplement, 12-4-1974, p. 4.
Bunge, Mario, 'Problems concerning intertheory relations', in: Weingartner & Zecha (Eds.), *Induction, Physics and Ethics*, Dordrecht, 1970, p. 285-316.
Coutu, Walter, 'Role-Playing vs. Role-Taking: an appeal for clarification', *American Sociological Review*, 1951, p. 180-187.
Denzin, N.K., *The Research Act*, Chicago, 1970.
Denzin, N. K. (Ed.), *Sociological Methods*, Chicago, 1970.
Denzin, N. K., 'The logic of naturalistic inquiry', in: *Social Forces*, 1971, p. 166-182.
Feyerabend, Paul K., 'Problems of Empiricism', in: Colodny (Ed.), *Beyond the edge of certainty*, New York, 1965.
Feyerabend, Paul K., 'Problems of Empiricism, Part II', in: Colodny (Ed.), *The Nature and Function of Scientific Theories*, U.P.P., 1970.
Freeman, Eugene & Skolimowski, Henryk, 'The search for objectivity in Peirce and Popper', in: Paul Arthur Schilpp (Ed.), *The Philosophy of Karl Popper*, La Salle, III., 1974, p. 464-520.
Glymour, Clark, 'On some patterns of reduction', in: *Philosophy of Science*, 1970, p. 340-353.
Hoeben, Wijnand, *Interpreterende theorieën en kritisch rationalistische methodologie*, doctoraal scriptie, Utrecht, 1974.
Hoof, van, J. J., 'Symbolisch interaktionisme. Een overzicht en een poging tot evaluatie', in: *Mens en maatschappij*, 1973, no. 4, p. 328-374.
Huber, Joan, 'Symbolic Interaction as a Pragmatic Perspective: The Bias of Emergent Theory', in: *American Sociological Review*, 1973, April, p. 278-284.
Kinch, John W., 'A Formalized Theory of the Self-concept', in: Manis & Meltzer (Eds.), *Symbolic Interaction*, Boston, 1967, p. 46-68.
Kuhn, Manford H., 'Major Trends in Symbolic Interaction in the past Twenty-five Years', in: *The Sociological Quarterly*, 1964, Winter, p. 61-84.
Lakatos, Imre, 'Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes', in: Lakatos & Musgrave (Eds.), *Criticism and the Growth of Knowledge*, Cambridge, 1970, p. 91-196.
Lakatos, Imre, 'History of Science and its Rational Reconstructions', in: *Boston Studies in the Philosophy of Science*, vol. VIII, 1971a, p. 91-136.
Lakatos, Imre, 'Popper zum Abgrenzungs- und Induktionsproblem', in: H. Lenk

(Hrgb.), *Neue Aspekte der Wissenschaftstheorie*, Braunschweig, 1971b, p. 75-111.
Mead, George Herbert, *Mind, Self and Society*, Chicago, 1934.
Meltzer, Bernard N. & Petras, John W., 'The Chicago and Iowa schools of symbolic interaction', in: Tamatsu Shibutani (Ed.), *Human Nature and Collective Behavior*, Englewood Cliffs, N. J., 1970, p. 3-18.
Oetjens, Hermann, *Sprache, Logik, Wirklichkeit*, Stuttgart, 1965.
Popper, Karl, 'Truth, Rationality and the Growth of Scientific Knowledge', in: *Conjectures and Refutations*, London, 1969, p. 215-253.
Popper, Karl, 'Two Faces of Common Sense', in: *Objective Knowledge*, Oxford, 1973, p. 32-106.
Popper, Karl, 'Freeman and Skolimowski on Peirce's Anticipations of Popper', in: Paul Arthur Schilpp (Ed.), *The Philosophy of Karl Popper*, La Salle, III., 1974, p. 1065-1072.
Quine, W. V. O., 'Two Dogmas of Empiricism', in: *From a Logical Point of View*, New York, 1961.
Reilly, Francis E., *Charles Peirce's Theory of Scientific Method*, New York, 1970.
Rose, Arnold M., 'A Systematic Summary of Symbolic Interaction Theory', in: A. M. Rose (Ed.), *Human Behavior and Social Processes*, London, 1962, p. 3-19.
Schäfer, Lothar, *Erfahrung und Konvention Zum Theoriebegriff der empirischen Wissenschaften*, Stuttgart, 1974.
Schmid, Michael, 'Ad-hoc-Strategies and Falsificationism in the Process of Scientific Research', in: *Zeitschrift für Soziologie*, 1972, Juli, p. 263-270.
Spinner, Helmut F., 'Theoretischer Pluralismus', in: Hans Albert (Hrgb.), *Sozialtheorie und soziale Praxis*, Meisenheim am Glan, 1971.
Spinner, Helmut F., 'Science without Reduction', in: *Inquiry*, 1973, p. 16-94.
Staal, J. F., 'De academicus als nowhere man', in: *De Gids*, no. 7/8, 1970.
Webb, E. J., e.a., *Unobtrusive Measures*, Chicago, 1966.
Webster, jr., Murray & Barbara Sobieszek, *Sources of Self-Evalution*, New York, 1974.
Willer, David E., *Scientific Sociology*, Englewood Cliffs, N. J., 1967.
Wilson, Thomas P., 'Normative and Interpretive Paradigms in Sociology', in: Jack D. Douglas (Ed.), *Understanding Everyday Life*, Chicago, 1970, p. 57-80.
Wippler, R., 'Het pluralisme van theorieën en werkprogramma's: een kommentaar op Lammers', in: *Sociologische Gids*, 1973, no. 4.
Wippler, R., Van theoretische oriëntaties naar verklarende theorieën', in: *Mens en maatschappij*, 1975, no. 1.
Zeisel, Hans, *Say it with figures*, New York, 1968, (5th ed., rev.).